

S.Tüýliýew

SAZ TEORIÝASYNYŇ ESASLARY

Ýörite orta sazçylyk, sungat mekdepleri
üçin okuw kitaby

Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2008

UOK 78+372.8

T 93

Tüýliýew S.

T 93 Saz teoriýasynyň esaslary. Ýörite orta sazçylyk, sungat mekdepleri üçin okuw kitaby. A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2008

Kitap ýörite orta sazçylyk, sungat mekdepleriniň talyplaryna, şeýle hem saz bilen gyzyklanýan giň okaýjylar köpçüligine niýetlenen.

Saz teoriýasynyň esaslary dersiniň maksady saz serişdeleriniň esaslaryny heň bilen baglylykda öwretmekden ybarat. Saz serişdeleri kitapda aýratyn baplara we bölümlere bölünen görnüşde öwredilýän bolsa-da, esasy bellemeli zat – islendik saz serişdesi (metr, ritm, perde, çeküw, ses aralygy, akkord we ş. m.) öz ähmiýetine we manysyna diňe beýleki saz serişdeleri bilen özara baglanyşykda we bitewilikde eýe bolýar. Mundan başga-da saz adalgalarynyň sözlügi ýeleşdirilen.

Saz teoriýasynyň esaslary talyplara saz eserlerini özbaşdak derňemegi başarmaga we sazyň mazmunyndan dürs baş alyp çykmaga ýardam etmegi göz önünde tutýar. Saz teoriýasynyň esaslaryna degişli düzgünleri tebigy aýratynlygyna düşünmek arkaly özleşdirmek gowy netije berýär.

TDKP № 129 2008

KBK 85.2 ýa 72

© Tüýliýew S.,2008

MAZMUNY

Sözbaşy	7
Birinji bap. Ses	
1. Sesiň fiziki esasy	9
2. Sesiň fiziki häsiýetleri	9
3. Oberton. Oberton sesleriň hatary	10
4. Ses hatary. Esasy basganaklar we olaryň atlary	12
5. Sesleriň oktawany emele getirişi. Oktawanyň atlar we olaryň nota düşeginde ýerleşdiriliş tertibi	13
Ikinji bap. Nota ýazuwy	
6. Nota ýazuwy	15
7. Nota belgileri we atlar	15
8. Nota düşegi	16
9. Saz açarlary	18
Sol açary	18
Fa açary	18
Do açary	19
10. Notanyň dowamlygyny uzaldýan belgiler.....	20
11. Dyngy (pauza).....	22
12. Akkolada	24
Üçinji bap. Saz düzgüni	
13. Saz düzgüni. Temperirlenen düzgün	29
14. Ýarym we bitin tonlar	30
15. Alterasiýa belgileri	33
16. Diatonik ýarym we bitin tonlar	35
17. Hromatik ýarym we bitin tonlar	35
18. Engarmoniki deňlik	36
19. Sesleriň harp belgileri	37
20. Alterasiýa belgileriniň harp bilen bellenilişi	37
21. Oktawanyň harplar bilen bellenilişi	38
Dördünji bap. Ölgeç	
22. Güýçli we gowşak ülüşler. Metr	41

23. Takt. Takt çyzygy. Doly däl takt (zatakt).....	42
24. Ritm	43
25. Ölçeg	44
26. Ýönekeý ölçegler	45
27. Çylşyrymly ölçegler. Aram güýçli ülüş.....	48
28. Garyşyk ölçegler	53
29. Üýtgeýän ölçegler	58
30. Polimetriýa	58
31. Sinkopa	60
32. Wokal sazynda notalaryň ýazylyş düzgüni	61
33. Nota dowamlylyklarynyň aýratyn görnüşleri we olaryň ýazylyş usullary	62
34. Depgin (temp).....	67
35. Sazda ritmiň, metriň we depginiň ähmiýeti	71
36. Dirižýorlyk etmegiň ähmiýeti we usullary	72

Bäşinji bap. Ses aralyklary

37. Ses aralygy (interwal)	77
38. Ses aralygynyň san we hil tarapy. Ýönekeý ses aralyklary....	78
39. Diatonik ses aralyklary	81
40. Hromatik ses aralyklary. Ses aralygynyň engarmonik deňligi.	82
41. Ýönekeý ses aralygyň öwrülişi.....	86
Jadyly 9-lyk san	87
42. Goşma ses aralyklary	88
Goşma ses aralygynyň öwrülişi.....	89
43. Konsonans we dissonans ses aralyklary	91

Altynjy bap. Perde

44. Durnukly sesler. Tonika. Durnuksyz sesler Olaryň durnukly seslere geçişi. Perde (lad).....	93
45. Mažor perdesi. Arassa mažor gammasy. Mažor perdesiniň basgançaklary. Olaryň atlary, bellenilişi we häsiýetleri	94
46. Tetrahord	97
47. Çeküw. Mažor çeküwleri. Golaý çeküwler. Diýezli we bemolly mažor çeküwleri.....	98
48. Mažor çeküwleriniň engarmonizmi. Kwinta aýlawy	105

49. Garmonik we melodik mažor	108
50. Minor perdesi. Arassa minor gammasy. Minor perdesiniň basgançaklary	111
minor tetrhordy	112
51. Minor çeküwleri. Minor çeküwleriniň kwinta aýlawy.....	113
Açar belgilerini tapmagyň usullary	117
Jadyly sanawaç	117
Jadyly 7-lik san	119
52. Garmonik we melodik minor	121
53. Ugurdaş çeküwler	124
54. Adybir çeküwler	125
55. Tersiyalary meňzeş çeküwler	127
56. Umumy düşünje	130
57. Halk sazynyň perdelerine häsiýetnama	132
58. Baş basgançakly perdeler (pentatonika).....	133
59. Halk sazynyň ýedi basgançakly perdeleri	134
60. Iki sany artdyrylan sekondaly perdeler (goşa garmoniki perdeler)	139
Bitin tonly gamma	140
61. Türkmen aýdym-sazlarynda duş gelyän perdeeler	141
62. Üýtgeýän perdeler. Üýtgeýän ugurdaş perdeler we mažor-minor	144
Sekizinji bap. Ses aralyklarynyň perdedäki çözüdi	
63. Ses aralyklarynyň saz perdesinde ýerleşşi hem olaryň çözüdi	149
64. Häsiýetli ses aralyklary we olaryň çözüdi	154
Jadyly germew	156
Dokuzynjy bap. Akkord	
65. Üçemses. Üçemsesiniň görnüşleri. Konsonans we dissonans üçemsesler	159
üçemsesiniň öwrülişi	161
66. Mažoryň we minoryň esasy üçemsesleri. Olaryň birleşdirilişi	164
67. Mažoryň, minoryň kömekçi basgançaklary we olaryň üçemsesleri	169
68. Septakkord. Dominantseptakkord	175

Dominantseptakkordyň öwrülişleri	175
Dominantseptakkordyň we onuň öwrülişleriniň çözgüdi...	178
69. VII basgançagyň septakkordy	182
DVII 7- yň öwrülişleri	182
D VII ₇ -yň we onuň öwrülişleriniň çözgüdi	184
Jadyly kiçijik halka	187
70. II basgançagyň septakkordy	191
SII ₇ -yň öwrülişleri.....	191
SII ₇ -yň çözgüdi	193
Jadyly atanak	194
Jadyly uly halka	195
71. Dominantnonakkord	200

Onunjy bap. Modulýasiýa

72. Hromatizm. Perde alterasiýasy	203
73. Modulýasiýa	207
Modulýasiýa sesi	208
Modulýasiýa alterasiýay	209
74. Çeküwleriň golaýlygy	211
75. Çeküwleriň golaýlygynyň 1-nji derejesi	212
76. Hromatik gamma	216
Jadyly çeküwler.....	218

On birinji bap. Çeküwleriň kesgitlenilişi. Transpozisiýa

77. Çeküwleriň kesgitlenilişi	225
78. Transpozisiýa	227

On ikinji bap. Heň

79. Sazda heňiň ähmiýeti.....	233
80. Heňiň ugry	235
Sekwensiýa. Kulminasiýa. Heňiň göwrümi	236
Ötegçi we kömekçi sesler	237
81. Heňiň gurluşy	239
Period. Sözlem. Kadensiýa	239
Periodyň görnüşleri	
Jümle. Motiw	242
82. Heňiň mazmunyny açyp görkezmege ýardam beriji	

serişdeler	244
Dinamik belgiler	244
Sazyň ýerine ýetiriliş usullary.....	246

On üçinji bap. Melizm

83. Saz bezegleri (melizmler).....	250
84. Türkmen halk aýdym-sazlarynda melizmleriň ulanylyşy	257

On dördünji bap. Nota ýazuwyny gysgaltmagyň we aňsatlaşdyrmagyň usullary

85. Nota ýazuwyny gysgaltmagyň usullary	260
86. Nota ýazuwyny aňsatlaşdyrmagyň usullary	263

Saz adalgalarynyň sözlügi	272
Peýdalanylýan edebiýatlar	281